

Sprawa polska a dyplomacja europejska w XIX w. Źródła w zbiorach archiwów londyńskich (The National Archives i The British Library)

DOI: 10.15290/sp.2024.32.4

Abstrakt W artykule zawarto informacje o dokumentach dotyczących spraw polskich w zbiorach The National Archives i The British Library w Londynie. Są to materiały, które w porządku chronologicznym odnoszą się do kwestii polskiej w dyplomacji europejskiej w epoce kongresu wiedeńskiego, powstania listopadowego i okresu bezpośrednio po jego upadku, emigracji polskiej po 1831 r., losów Rzeczypospolitej Krakowskiej oraz powstania krakowskiego i rabacji galicyjskiej z 1846 r., korespondencji z konsulem brytyjskim w Warszawie, kwestii polskiej w okresie wojny krymskiej i powstania styczniowego. Dominują dokumenty proveniencji brytyjskiej, ale w badanych zbiorach znajdują się także materiały wytworzone przez dyplomację rosyjską pruską, austriacką, francuską i niderlandzką. Zostały one sporządzone przede wszystkim w języku angielskim, ale część z nich jest podawana w języku oryginału – tj. po francusku – a sporadycznie także po niemiecku z dołączonym przekładem na angielski.

Słowa kluczowe dyplomacja brytyjska w XIX wieku, historia Polski w XIX wieku, sprawa polska w dyplomacji międzynarodowej w XIX wieku, polonica w archiwach brytyjskich, stosunki polsko-brytyjskie w XIX wieku

Abstract The article contains information about documents relating to Polish affairs in the collections of The National Archives and The British Library in London. These are materials that, in chronological order, refer to the Polish issue in European diplomacy in the era of the Congress of Vienna, the November Uprising and the period immediately after its fall, Polish emigration after 1831, the fate of the Republic of Krakow and the Krakow Uprising and the Galician robbery of 1846, correspondence with the British consulate in Warsaw, the Polish issue during the Crimean War and the January Uprising. Documents of British origin dominate, but the examined collections also include materials produced by Russian, Prussian, Austrian, French, and Dutch diplomacy. They were prepared primarily in English, but some of them are provided in the original language – i.e. in French and occasionally also in German with an attached translation into English.

Key words 19th century British diplomacy, 19th century Polish history, the Polish question in international diplomacy in the 19th century, Polonica in British archives, Polish-British relations in the 19th century

Prezentowany szkic bazuje na doświadczeniach kwerendy archiwalnej, prowadzonej przeze mnie w archiwach brytyjskich podczas trzykrotnego pobytu w Londynie, co było możliwe dzięki stypendiom przyznawanym mi przez Fundację z Brzezia Lanckorońskich, funduszom Katedry Historii Powszechnej Najnowszej IHUŁ oraz własnym. Łączny czas poszukiwań archiwalnych wyniósł ok. trzy i pół miesiąca, przy czym jego część była poświęcona zupełnie innemu

obszarowi badawczemu, nienależącemu do interesującego nas tu tematu. Owe tytułowe zbiory to The National Archives i The British Library. Plon moich poszukiwań zaprezentuję w porządku chronologicznym, wyznaczonym przez daty wydarzeń, których dotyczą badane przeze mnie dokumenty.

Pierwszy zbiór źródeł, na jaki natrafiłem, związany jest z funkcjonowaniem sprawy polskiej w epoce kongresu wiedeńskiego. Dokumenty te przechowywane są pod kilkoma sygnaturami¹, częściowo zawierającymi druki tożsame z opublikowaną obszerną korespondencją dyplomatyczną wraz z towarzyszącymi jej memoriałami, prowadzoną przez ówczesnego premiera rządu Zjednoczonego Królestwa Roberta Banksa Jenkinsona, lorda Liverpool, z jego ministrami – kolejnymi przedstawicielami Wielkiej Brytanii na kongresie wiedeńskim 1814–1815: Robertem Stewartem, lordem Castlereagh oraz Arturem Wellesleyem, lordem Wellington, a także korespondencją wymienianą pomiędzy tymi dwoma ministrami poczynawszy od 24 września 1814 r., a skończywszy na protokole konferencji z 3 kwietnia 1815 r. Całość zbioru zawierającego 28 dokumentów opublikowanych na 75 stronach pod tytułem *Correspondence relating to the Negotiation of the Years 1814 and 1815 respecting Poland* wydrukowano dla potrzeb Foreign Office do użytku wewnętrznego w ramach tzw. Confidential Prints, czyli druków poufnych (posiadających zawsze format A4) i opatrzone datą 22 maja 1863 r. W czerwcu 1863 r. dokumenty te, na polecenie ówczesnego brytyjskiego rządu, zostały zaprezentowane parlamentowi.

Zbiór zawiera ponadto dołączane do korespondencji premiera z jego ministrami listy wymieniane przez lorda Castlereagha i cara Aleksandra I, a nawet przytaczane dokumenty z XVIII w. odnoszące się do sprawy polskiej, które przypominano dla potrzeb argumentacji podczas dyskusji toczonych w tej kwestii w czasie kongresu wiedeńskiego. Korespondencja premiera i jego ministrów jest publikowana w języku oryginału, czyli po angielsku, natomiast korespondencja angielskich ministrów z carem Aleksandrem jest przytaczana najpierw po francusku (zatem także w języku oryginału), a następnie ten sam

¹ The National Archives (dalej: TNA) – sygn. FO 417/54. Patrz też: FO 881/1143, tożsame z pierwszą częścią FO 417/54, różni się tylko bardziej rozbudowanym spisem treści, numeracja stron identyczna. Zupełnie tożsame z FO 417/1. Znacznie skromniejszy zbiór zawierający fragment materiałów bez wyjątku tożsamych z powyżej prezentowanym opublikowano w tej samej konwencji Confidential Prints pod tytułem: *Congress Papers Related to Poland, Vienna, October 1814 to February 1815* i jest przechowywany pod sygn. FO 881/177. Druk pochodzi prawdopodobnie z 1847 r. i został przygotowany dla potrzeb dyskusji wokół świeżo inkorporowanej do Austrii Rzeczypospolitej Krakowskiej. Podobnie inny nieco fragment tychże materiałów znajduje się w kolejnej ich kopii, przechowywanej pod sygn. FO 881/1144. Znaczna część powyższych dokumentów znajduje się pod sygn. FO 417/55, gdzie można odnaleźć *Congress Papers...* identyczne z sygn. 881/177, tekst konstytucji Królestwa Polskiego identyczny z sygn. FO 881/4169 oraz dokumenty identyczne z przechowywanymi pod sygn. FO 417/54 i sygn. FO 881/1143.

tekst jest drukowany w urzędowym tłumaczeniu na angielski. Do korespondencji załączone są także memoranda, zarówno te przekazywane przez stronę brytyjską obcym dyplomatom, jak i otrzymywane przez Brytyjczyków od dyptomatów rosyjskich (w tym wypadku również w podwójnej wersji językowej: francuskiej i angielskiej) i austriackich. Znalazły się tu też zestawienia statystyczne zawierające dane odnośnie do wielkości terytoriów, głównych miast i liczby mieszkańców poszczególnych prowincji polskich będących ówczasie (tj. w 1814 r.) we władaniu Rosji, Prus i Austrii. Ponadto znajdują się tu także przytaczane w całości listy wymieniane pomiędzy austriackim ministrem spraw zagranicznych księciem Klemensem von Metternichem a reprezentantem Prus na kongresie wiedeńskim księciem Karlem Augustem von Hardenbergiem, wraz z dołączanymi do nich memorandumami przygotowywanymi zarówno przez dyplomację austriacką, jak i pruską (tym razem wyłącznie w języku oryginału, czyli po francusku), w których posiadanie weszła także dyplomacja brytyjska. Obok tej „zewnątrznej” z punktu widzenia dyplomacji brytyjskiej korespondencji austriacko-pruskiej odnajdziemy także korespondencję lorda Castlereagha z księciem Hardenbergiem, wraz z załączonymi do niej memoriałami, oraz wyciągi (ekstrakty) z protokołów konferencji dyplomatycznych poświęconych sprawie polskiej sygnowane przez dyptomatów austriackich, rosyjskich, niemieckich i brytyjskich (a od 1815 r. również przez przedstawiciela Francji). W skład zbioru wchodzi także projekty konwencji rosyjsko-pruskiej dotyczącej ziem polskich i kontrprojekty zgłaszane w tej kwestii przez dyplomację austriacką wraz z uwagami lorda Castlereagha, a także memoriał gen. Karla Friedricha von Knesebecka dotyczący proponowanego podziału ziem polskich. Od stycznia 1815 r. pojawiają się też w skromnej ilości listy sygnowane przez przedstawiciela Francji na kongresie, księcia Maurycego de Talleyranda, oraz korespondencja dotycząca sprawy polskiej prowadzona z księciem Wilhelmem I Orańskim przez Richarda Trenchę, lorda Clancarty, brytyjskiego ambasadora w Niderlandach. Ponadto w poszycie zawierającym omawiane drukowane dokumenty znajdują się także wklejone, odręcznie pisane, krótkie listy odnoszące się do prezentowanych druków, pochodzące z 1863 r.

Pod oddzielną sygnaturą² przechowywane są odręczne wypisy z korespondencji dotyczącej sprawy polskiej na kongresie wiedeńskim, sporządzone dla potrzeb dyplomacji brytyjskiej w 1834 r.

Szereg źródeł związanych z epoką kongresu wiedeńskiego, na które natrafiłem w The National Archives, zamyka tekst konstytucji Królestwa Polskiego opatrzony datą 27 listopada 1815 r., drukowany w tej samej konwencji Confidential Prints³.

² TNA, FO 95/8/5.

³ TNA, FO 881/4169.

Kolejną bardzo obfitą grupę źródeł w zbiorach The National Archives i The British Library stanowią dokumenty związane ze stosunkiem do sprawy polskiej dyplomacji brytyjskiej, ale i poniekąd europejskiej, w okresie powstania listopadowego i bezpośrednio po nim.

W The National Archives jest przechowywana korespondencja (listy i wyciągi z listów) z okresu od grudnia 1830 r. do sierpnia 1832 r. prowadzona pomiędzy Henrym Johnem Temple'em, lordem Palmerstonem, który w wigowskim rządzie lorda Charlesa Greya, utworzonym 22 listopada 1830 r., piastował urząd Foreign Secretary, a Williamem A'Courtem, lordem Heytesbury, brytyjskim ambasadorem w Petersburgu w latach 1828–1832⁴. Uzupełnieniem dla niej jest wydana drukiem jako *Confidential Prints Correspondence Respecting the Affairs of Poland 1831–1832*, przechowywana w tym samym archiwum⁵. Zawiera ona wymianę listów między tymi samymi osobami, częściowo zresztą tożsamych z listami z pierwszego zbioru⁶.

Podobna w charakterze i częściowo tożsama korespondencja Heytesbury'ego z Palmerstonem, zawierająca nie tylko depecze ambasadora do ministra, ale także dołączane do niej wycinki z prasy rosyjskiej i różnego rodzaju inne dokumenty (np. ukazy wydawane przez rząd rosyjski) oraz kopie nieoficjalnych listów (*private*) podsekretarza stanu w Foreign Office Johna Backhouse'a do Heytesbury'ego od października 1830 r. do grudnia 1831 r., znajduje się w kolejnych poszytach⁷. W The National Archives przechowywana jest też korespondencja Palmerstona kierowana do Heytesbury'ego⁸. Zawiera ona jednak przede wszystkim kopie korespondencji wraz z załączonymi do niej materiałami, którą dyplomacja brytyjska prowadziła w sprawie polskiej w okresie kongresu wiedeńskiego (1814–1815). Natomiast bieżąca korespondencja do Heytesbury'ego z okresu powstania listopadowego znajduje się w oddzielnych poszytach⁹. Do tego ostatniego zbioru dołączono *Confidential Print Protocols of Conferences Held at London Relative to the Affairs of Belgium* zawierający protokoły (i dołączone do nich noty dyplomatyczne) z posiedzeń konferencji ambasadorów z czerwca i lipca 1831 r., obradującej w Londynie w sprawie belgijskiej, także z odniesieniami do powstania w Polsce. Oddzielny poszyt zawiera kontynuację korespondencji Palmerstona z ambasadorem brytyjskim w Petersburgu do listopada 1831 r.¹⁰ Wszystkie

⁴ TNA, PRO 30/22/1D.

⁵ TNA, FO 417/2.

⁶ Ponadto w TNA pod sygn. FO 881/1031 mieszczą się kolejne kopie tych samych dokumentów, co pod sygn. FO 417/2.

⁷ Są one opatrzone sygnaturami: TNA, FO 65/187; FO 65/190; FO 65/191; FO 65/192 i FO 65/193.

⁸ TNA, FO 181/84.

⁹ TNA, FO 181/85 oraz FO 181/86.

¹⁰ TNA, FO 181/87.

te dokumenty mają charakter rękopisów sporządzonych w języku angielskim, za wyjątkiem załączonych wycinków prasowych i obcych dokumentów wytworzonych przez administrację i dyplomację rosyjską przytaczanych po francusku. W zbiorach British Library, w poszytach opatrzonych wspólnym tytułem: *The Papers of William A'Court, 1st Lord Heytesbury* (vol. L, LI i LII) udało mi się także odnaleźć kolejne kopie korespondencji dyplomatycznej ambasady brytyjskiej w Petersburgu z Foreign Office, z odniesieniami do sprawy polskiej, od października 1830 r. do grudnia 1831 r.¹¹ Kontynuacja tej korespondencji z czasu już po upadku powstania, ale wciąż zawierająca wątki dyskusji dotyczącej sprawy polskiej od stycznia 1832 r. do sierpnia 1832 r., znajduje się w kolejnym poszycie¹². Cennym dodatkiem do opisywanej korespondencji są depesze i wyciągi z depesz dotyczących sprawy polskiej w omawianym okresie, wymieniane pomiędzy dyplomatami rosyjskimi (Karlem Robertem von Nesselrodem, Dmitrijem Pawłowiczem Tatiszczewem, Carlo Andrea Pozzo di Borgo, Christopherem Andriejewiczem von Lievenem), które jako załączniki do korespondencji Heytesbury'ego trafiły do Foreign Office¹³. Interesująca jest także kopia korespondencji wymienianej pomiędzy Nesselrodem a Lievenem między styczniem a lipcem 1832 r., także dotycząca sprawy polskiej¹⁴. Fragment podobnej korespondencji, zawierającej kilka depesz Pozzo di Borgo do Lievena z grudnia 1830 r. i lutego 1831 r., znalazłem również w The British Library¹⁵.

Ponadto w The National Archives odniesienia do powstania w Polsce odnajdujemy również w depeszy konsula brytyjskiego w Odessie Jamesa Yeamesa do Palmerstona z 31 grudnia 1830 r.¹⁶, a także przetłumaczonych na angielski ukazach carskich z 11 listopada 1831 r., regulujących sytuację prawną Królestwa Polskiego. Mieszczą się tu też kopie zestawień dotyczących wielkości handlu Rosji z Królestwem Polskim oraz korespondencja konsulów brytyjskich w Rydze (Thomasa Tuppera i Francisa Keinitza) z Foreign Office, prowadzona od kwietnia do września 1831 r. Kontynuacja tej korespondencji wraz z inną częścią korespondencji konsula Yeamesa z Odessy znajduje się w kolejnym poszycie¹⁷. W zbiorach The National Archives przechowywany jest także list księcia Adama Czartoryskiego z 15 lipca 1831 r. wysłany prawdopodobnie do Palmerstona i skierowana również do Palmerstona, niepodpisana korespondencja Komitetu Polskiego w Paryżu z września 1831 r. oraz cyrkularz

¹¹ The British Library (dalej: BL), Add. MSS 41560, Add. MSS 41561 oraz Add. MSS 41562.

¹² BL, Add. MSS 41563.

¹³ TNA, FO 65/195, Domestic Prince Lieven.

¹⁴ TNA, FO 65/204.

¹⁵ BL, Add. MS 47270.

¹⁶ TNA, FO 65/188.

¹⁷ TNA, FO 65/211.

napisany na polecenie Czarotoryskiego z 23 sierpnia 1831 r. (wszystkie trzy dokumenty po francusku)¹⁸.

Z kolei poszyt opatrzony tytułem: *Russia. Domestic. Various. January to December 1831* zawiera obszerną dokumentację dotyczącą Polski, w tym memoriały i korespondencję wysłanników polskich do Wielkiej Brytanii: Aleksandra Wielopolskiego, Aleksandra Walewskiego i Juliana Ursyna Niemcewicza, oraz korespondencję księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego z Ignacym Turkułem i Stefanem Grabowskim z okresu od września do listopada 1830 r., wszystkie w języku francuskim. Mieści się tu także petycja z marca 1831 r. w języku angielskim w sprawie polskiej skierowana do Palmerstona, podpisana przez grupę poddanych brytyjskich, prośby z maja 1830 r. kierowane w imieniu brytyjskiej społeczności w Warszawie o ustanowienie konsula brytyjskiego w stolicy Polski oraz inne dokumenty z okresu powstania o podobnym charakterze, autorów polskich i brytyjskich (Andrew B. Evans, Albert Grzymała, Jan Skrzynecki i wielu innych)¹⁹.

Kopie korespondencji Foreign Office do ambasadorów brytyjskich w Wiedniu, Henry'ego Wellesleya, lorda Cowley, oraz sir Frederica Lamba, lorda Beauvale, za lata 1830–1834 znajdują się zarówno w The British Library²⁰, jak i w The National Archives²¹. Pośród nich w pewnej liczbie można odnaleźć także depesze poświęcone sprawie polskiej.

Znacznie więcej odniesień do kwestii polskiej w okresie powstania listopadowego odnajdziemy w korespondencji George'a Williama Chada, ambasadora brytyjskiego w Berlinie. W The British Library pod kolejnymi sygnaturami²² znajdują się tzw. ekstrakty, tj. wyciągi z depesz, często bardzo obszerne ich streszczenia, może nawet dosłowne, czasem krótkie, w przeważającej mierze poświęcone Polsce od listopada 1830 r. do 20 lipca 1832 r., a także bardzo podobna w charakterze korespondencja (wyciągi) z następcą Chada na stanowisku ambasadora, Gilbertem Elliotem-Murrayem-Kynynmoundem, lordem Minto, od września 1832 r. do listopada 1834 r., gdzie pojawiają się już jednakże jedynie pojedyncze odniesienia do sprawy polskiej. Z pozyskanych przeze mnie informacji wynika, że dokumenty owe w pełnym zapisie przechowywane są poza Londynem, w University of Southampton Library, jednak osobiście do nich nie dotarłem.

¹⁸ TNA, FO 65/194.

¹⁹ TNA, FO 65/196.

²⁰ BL, Add. MS 48444.

²¹ TNA, FO 519/45 – Dispatches from Lord Cowley to Earl of Aberdeen 1830 (od listopada także do Palmerstona) i FO 519/46 – Dispatches from Lord Cowley to Lord Palmerston 1831.

²² BL, Add. MS 48480, Add. MS 48481 i Add. MS 48482.

W The National Archives znajduje się także bogaty zbiór korespondencji ambasadorów brytyjskich w Paryżu z Foreign Office – począwszy od listopada 1830 r. gdy funkcję tę sprawował Charles Stuart, lord Stuart de Rothesay, poprzez jego następcę od 1831 r., Thomasa Levesona-Gowera, lorda Granville, kończąc na brytyjskim *chargé d'affaires* w Paryżu, Hamiltonie Hamiltonie, który był nim przez kolejne miesiące, aż do grudnia 1831 r. Jest on przechowywany pod kilkunastoma sygnaturami²³. Niestety sprawa polska pojawia się w tym materiale incydentalnie i jakkolwiek wzmianki te warte są wykorzystania, to jest ich nieporównywalnie mniej niż w korespondencji z ambasadami brytyjskimi w Petersburgu czy w Berlinie, a nawet w Wiedniu. Stan ten rozczarowuje i może sugerować wniosek o słabej obecności tematów polskich w relacjach brytyjsko-francuskich w okresie powstania listopadowego. Wagę tej konkluzji osłabia jednak fakt, że faktyczny ówczesny kierownik francuskiej polityki zagranicznej Maurice de Talleyrand uczestniczył w trwającej w Londynie konferencji ambasadorów, a zatem nie trzeba było prowadzić z nim korespondencji *via* ambasada brytyjska w Paryżu.

W innym poszycie z tego archiwum kryją się natomiast różne prośby o wsparcie dla polskich emigrantów, wysyłane za pośrednictwem Sandforda Arnota, sekretarza The Polish Exiles' Friend Society z 1833 r.²⁴

W The National Archives przechowywana jest też odręczna kopia instrukcji lorda Palmerstona dla ambasadorów brytyjskich w Petersburgu, Berlinie i Wiedniu, zawierająca stanowisko rządu JKM w sprawie okupacji Krakowa w 1836 r.²⁵, a pod kolejną sygnaturą znajduje się obszerna notatka (dziesięć stron rękopisu) lorda Palmerstona dla lorda Russella w sprawie ewentualnego mianowania konsula brytyjskiego do Krakowa z tegoż 1836 r.²⁶ Sprawa okupacji Krakowa stała się też przedmiotem przechowywanej w The British Library korespondencji lorda Aberdeena z żoną ambasadora rosyjskiego w Londynie,

²³ TNA, FO 27/416 – France. From Lord Stuart de Rothesay 8 November to 6 December 1830; FO 27/417 – France. From Lord Stuart de Rothesay 10 December 1830 to 10 January 1831; FO 27/423 – France. Domestic. Various. July to December 1830; FO 27/424 – France. To Viscount Granville and Mr Hamilton. January to June 1831; FO 27/425 – France. To Viscount Granville and Mr Hamilton. 1 July to 30 December 1831; FO 27/426 – France. From Viscount Granville. 7 January to 11 February 1831; FO 27/427 - France. From Viscount Granville. 12 February to 18 March 1831; FO 27/428 - France. From Viscount Granville. 20 March to 29 April 1831; FO 27/429 – France. From Viscount Granville & Mr. Hamilton. 2 May to 27 June 1831; FO 27/430 – France. From Mr. H. Hamilton and Lord Granville. 1 July to 31 August 1831; FO 27/431 – France. From Lord Granville. [2] September and [31] October 1831; FO 27/432 – France. From Lord Granville. [4] November and [30] December 1831.

²⁴ TNA, FO 65/211 – Domestic. Prince Lieven and various, k. 129–138.

²⁵ TNA, FO 881/749. Identyczna kopia depeszy – także sporządzona odręcznie – patrz: BL Add. MS. 88906/11/22.

²⁶ TNA, FO 881/749A.

księżną Dorotheą Lieven²⁷. Zdeponowane tam papiery Lievenów zawierają zresztą wiele odniesień do spraw polskich z okresu konstytucyjnego Królestwa Polskiego, powstania listopadowego i epoki popowstaniowej, aż do czasów wojny krymskiej. Znalazłem je w 38 teczkach i poszytach tej kolekcji, których tu nie wymieniam, a zainteresowanych bardziej szczegółowymi informacjami na ten temat odsyłam do bibliografii mojej książki poświęconej księżnej Lieven²⁸.

W The National Archives odnajdziemy też obfitą korespondencję (rękopisy) Johna Charlesa Barnetta, konsula brytyjskiego w Warszawie, do Foreign Office (Palmerstona i Backhouse'a) z 1837 r., wraz z załączoną mapą Królestwa Polskiego i memoriałem o Polsce, a zwłaszcza o Rzeczypospolitej Krakowskiej²⁹.

Natomiast w zbiorach The British Library³⁰ znajdują się pojedyncze depesze nadesłane z ambasady brytyjskiej w Petersburgu do lorda Palmerstona z 1838 r. (jedna związana z echami spisku Szymona Konarskiego na Litwie) oraz z 1839 r., z których jedna dotyczy utrzymującej się okupacji Krakowa przez Austriaków, a druga sprawy gen. Jana Skrzyneckiego.

Zróznicowaną chronologicznie korespondencję proveniencji rosyjskiej kryją za to kolejne poszyty. Znajdują się w nich sporządzone w języku francuskim kopie depesz, cyrkularzy i innych dokumentów dotyczących spraw polskich (głównie Krakowa), wymienianych pomiędzy kanclerzem Nesselrodem a różnymi dyplomatami rosyjskimi (Brunnow, Pozzo di Borgo, Lieven) w roku 1846, a także sporządzone w 1846 r. streszczenia korespondencji w tej samej kwestii, wymienianej pomiędzy rządem rosyjskim a ambasadą rosyjską w Londynie w latach 1831–1833. Są tam nawet niekiedy przytaczane całe depesze z początku lat 30. XIX w. oraz memorandum austriackie w sprawach polskich z okresu kongresu wiedeńskiego czy też nota dyplomatyczna w sprawach polskich wręczona Palmerstonowi przez ambasadora Brunnowa w 1846 r.³¹

Osobna, bogata kolekcja materiałów na interesujący nas temat przechowywanych w The National Archives dotyczy lat 1845–1847, w tym głównie kwestii związanych z powstaniem krakowskim, rabacją galicyjską i inkorporacją Rzeczypospolitej Krakowskiej do Austrii, ale także szerszej sytuacji na ziemiach polskich i gry mocarstw wokół sprawy polskiej w owym okresie. Są to w przytłaczającej mierze materiały wytworzone przez dyplomację brytyjską oraz te, które były Brytyjczykom komunikowane przez dyplomację obce (austriacką, francuską, pruską, rosyjską, szwedzką) lub zostały pozyskane przez stronę brytyjską

²⁷ BL, Add. MS. 47366, Lieven Papers, list G. Aberdeena do D. Lieven z 14 marca 1836 r., k. 99–100.

²⁸ Żurawski vel Grajewski 2005, s. 185–187.

²⁹ TNA, FO 65/237 oraz FO 392/7.

³⁰ BL, Add. MSS. 89177/2/3 – Draft Despatches, folder 2, Jan 1839–Mar 1839.

³¹ TNA, FO 65/328 oraz 65/329.

w inny sposób. Obok not dyplomatycznych i raportów znajdujemy pośród nich zapisy prowadzonych konwersacji czy oficjalne obwieszczenia wydawane w imieniu różnych władz. Ze względu na natężenie dyskusji prowadzonych w owym okresie wokół wskazanych kwestii dysponujemy przygotowanymi dla ich potrzeb kolejnymi Confidential Prints. I tak w *Confidential Papers Relative to the Suppression of the Free State of Cracow and its Annexation to the Austrian Empire* przechowywany jest zbiór 140 dokumentów sporządzonych w językach angielskim i francuskim, dotyczących konspiracji polskiej w Poznańskim oraz Rzeczypospolitej Krakowskiej, pochodzących z lat 1845–1847³². Wśród kolejnych poszytów interesujące są odręczne kopie instrukcji Foreign Office w sprawach polskich (głównie krakowskich) z 1847 r., kierowane do posła brytyjskiego w Petersburgu, lorda Johna Bloomfielda³³. Natomiast niezwykle obfita i cenna korespondencja w tychże sprawach (także głównie krakowskich, ale nie tylko), zawierająca również załączone dokumenty proveniencji austriackiej w tłumaczeniu na angielski, wymieniana pomiędzy Georgem du Platem, konsulem brytyjskim w Warszawie, a ministrami spraw zagranicznych, lordami Palmerstonem i Aberdeenem, oraz stałym podsekretarzem stanu w Foreign Office Henrym Addingtonem za rok 1846 została opublikowana jako Confidential Prints (35 dokumentów) pod tytułem: *Confidential. Correspondence with Her Majesty's Consul in Poland Respecting Cracow*³⁴. Archiwum mieści także odręczne kopie depesz du Plata z Warszawy do Foreign Office z roku 1846³⁵ oraz korespondencję lorda Palmerstona z 1847 r., odnoszącą się do sprawy Krakowa³⁶.

Ponadto w zbiorach The British Library w dokumentach lorda Aberdeena znajdują się memoranda i jego korespondencja z du Platem i lordem

³² TNA, FO 881/34. Druk identyczny z jednym z druków przechowywanych pod sygn. TNA FO 425/442.

³³ TNA, FO 65/331 i FO 65/332.

³⁴ TNA, FO 417/3. Druk identyczny z przechowywanym w TNA pod sygn. FO 881/189 oraz jednym z druków przechowywanych pod sygn. FO 425/442. Kontynuacja tej korespondencji za rok 1847 w odręcznych kopiach sporządzonych oczywiście w języku angielskim: tamże, FO 65/338.

³⁵ TNA, FO 65/325.

³⁶ TNA, PRO 30/22/6A – vol. 6A, Summary of Contents. *Political and Administrative Correspondence. Politics and Government: Lord John Russell: Papers. Correspondence and Papers.* draft militia bill (England) 1847. Harbour Commission: construction of Newhaven. Secret war plans committee. *Correspondence: Lords Auckland, Dundonald. Foreign affairs: Austria and Poland*; TNA PRO 30/22/6B – vol. 6B, Summary of Contents. *Political Correspondence and Memoranda Relating Mainly to Irish Famine Relief...* Lord John Russell: *Papers. Correspondence and Papers. Bulwer's and Lord Normanby's Views and Comment.* Foreign affairs: *Poland: the Cracow Question. Press Attacks on Lords Palmerston and Aberdeen.* Colonial affairs: *H. E. F. Young Accepts Governorship of the Cape.*

Beaumontem (Milsem Thomasem Stapeltonem, członkiem Izby Lordów) w sprawie polskiej (powstanie krakowskie i rabacja galicyjska) z 1846 r.³⁷

Kolejny zasób korespondencji to listy od różnych Polaków do Palmerstona z lat 1846–1847 wraz z odpowiedziami³⁸ oraz korespondencja konsula brytyjskiego w Berlinie, płk. Gustave du Plata (byłego konsula w Warszawie), z Palmerstonem z 1847 r. na temat warunków działania konsulatu brytyjskiego w Warszawie³⁹.

Fragment korespondencji dyplomatycznej (depesze Aleksandra Walewskiego, Foreign Secretary George'a Williama Villiersa, lorda Clarendon, oraz Henry'ego Wellesleya, lorda Cowley, ambasadora brytyjskiego w Paryżu) dotyczącej sprawy polskiej z czasów wojny krymskiej (1855 r.) przechowywany jest jako Confidential Print, ale w innych poszytach także znajdują się identyczne dokumenty⁴⁰. W archiwum tym przechowywany jest także list księcia Adama Czartoryskiego do lorda Johna Russella z 30 czerwca 1856 r.⁴¹

Ostatnią partię dokumentów, do których dotarłem, stanowią archiwalia związane z epoką powstania styczniowego. Najobfitsze ponownie okazują się poszyty zawierające zbiory drukowanych dokumentów opracowane w konwencji Confidential Prints. Przy tym pod różnymi sygnaturami przechowywane są tożsame druki, czasem będące co najwyżej fragmentami innych. Najpełniejsza ich kolekcja kryje się w poszycie⁴² rozpoczynającym się od: *Confidential: Correspondence respecting the Insurrection in Poland 1863 January to April 1863*. Jest to obszerny zbiór zawierający 443 dokumenty opublikowane na 310 stronach. Pośród nich znajdują się zarówno depesze dyplomatyczne wymieniane pomiędzy czołowymi politykami i dyplomatami brytyjskimi, jak i nadsyłane do Foreign Office raporty o przebiegu insurekcji w Polsce, a także cała gama różnych innych doniesień i dokumentów dyplomatycznych wytworzonych przez dyplomację czy władze administracyjne innych mocarstw – Rosji, Francji, Prus i Austrii – w tym proklamacje władz zaborczych oraz polskiego Rządu Narodowego, mowy cara Aleksandra II do wojska, ocena doniesień prasy rosyjskiej i niemieckiej, tekst konwencji Alvenslebena wraz z jej oceną, zapis konwersacji z politykami pruskimi (w tym z Bismarckiem) w sprawach polskich, a także

³⁷ BL, Add. MS. 43246 – Vol. CCVIII (ff. 349). April 1846–Feb. 1848 includes: f. 1: Alexander Baring, 1st Baron Ashburton: *Correspondence with Lord Aberdeen: 1829–1846*. f. 2: Montagu John Wynyard, Rector of West Rounton, country Yorkshire: *Correspondence with Lord Aberdeen: Apr. 1846–Feb. 1848*.

³⁸ TNA, FO 65/330.

³⁹ TNA, FO 65/339.

⁴⁰ TNA, FO 417/55, a także FO 881/1261 oraz FO 881/627.

⁴¹ TNA, PRO 30/22/13B, k. 147–148.

⁴² TNA, FO 417/58. Zawiera m.in. druki przechowywane także oddzielnie pod różnymi innymi sygnaturami (FO 417/4; FO 417/5; FO 417/6; FO 881/1141; FO 881/1147; FO 881/1168; FO 881/1176; FO 881/1267; FO 881/1284), ale tożsame z zebranymi w tym miejscu.

z różnymi politykami francuskimi, rosyjskimi, austriackimi itd., doniesienia o debatach w parlamentach różnych państw europejskich w sprawie polskiej czy stanowiska różnych rządów i opinii publicznej wobec powstania w Polsce (w tym m.in. z Prus, Szwecji, Włoch, Szwajcarii, Hiszpanii). Depesze i dokumenty tworzone przez stronę brytyjską są oczywiście sporządzone w języku angielskim, zaś depesze i dokumenty obce w języku oryginału, a zatem z reguły po francusku. Jeśli jest on inny niż francuski (np. niemiecki), załączone zostało również tłumaczenie na angielski. Dokumenty wydawane przez władze powstańcze są natomiast przytaczane tylko po angielsku. Niektóre dokumenty mają formę streszczeń (ekstraktów – np. z konwersacji czy z doniesień prasowych). Identyczny charakter ma kolejny mieszczący się w tym poszycie zbiór dokumentów zatytułowany: *Confidential: Correspondence Respecting the Insurrection in Poland April to July 1863*. Jest to po prostu chronologiczna kontynuacja poprzednio przywoływanej publikacji zawierająca 352 dokumenty opublikowane na 282 stronach. Kończący tę serię tom nosi tytuł: *Correspondence Respecting to Poland July, August 1863*, a opublikowano w nim na 111 stronach kolejne 142 dokumenty podobne w charakterze do poprzednio omówionych. Pod oddzielnymi sygnaturami znajdują się pewne znacznie skromniejsze druki w konwencji Confidential Prints zawierające pojedyncze dokumenty dotyczące sprawy polskiej w okresie powstania styczniowego⁴³. W kolejnych poszytach znaleźć można egzemplarz „The London Gazette” z 6 listopada 1863 r. z doniesieniami w sprawie polskiej⁴⁴ oraz opublikowaną w kwietniu 1863 r. dość szczegółową mapę ziem polskich ujętych w granicach sprzed 1667 r., z zaznaczonymi kolejnymi cesjami terytoriów na rzecz Rosji (1667, 1686) oraz podziałami rozbiorowymi z XVIII w.⁴⁵

Natomiast w dokumentach lorda Johna Russella, pełniącego w okresie powstania styczniowego funkcję brytyjskiego ministra spraw zagranicznych, przechowywana jest w dość trudno czytelnych rękopisach nieoficjalna (*private*), bardzo obfita korespondencja (587 kart)⁴⁶ otrzymywana z brytyjskiej ambasady w Paryżu, przesyłana przez ambasadora Henry’ego Richarda Charlesa Wellesleya, lorda Cowley, i sekretarza ambasady Williama George’a Greya od stycznia do końca grudnia 1863 r. W przeważającej mierze dotyczy ona spraw polskich, ale od jesieni 1863 r. zaczyna dominować w niej temat kwestii duńskiej i kongresu europejskiego. Jej walor podnosi fakt, że daje ona wgląd w opinie, których nie miano zamiaru komunikować w oficjalnej formie komukolwiek. Podobnie prywatny charakter mają oryginalne rękopisy listów lorda Palmerstona

⁴³ TNA, FO 881/1171 oraz FO 881/1172.

⁴⁴ TNA, FO 881/1189.

⁴⁵ TNA, FO 925/3514.

⁴⁶ TNA, PRO 30/22/59.

pisanych do lorda Russella od stycznia do kwietnia 1863 r., w których porusza on kwestie sprawy polskiej (ok. 50 kart)⁴⁷, oraz znajdująca się także pod tym oznaczeniem korespondencja lorda Palmerstona, zarówno oryginały listów, jak i ich kopie oraz bruliony memoriałów (w tym lorda Francisca Napiera, ambasadora brytyjskiego w Petersburgu) przesyłanych do Johna Russella w sprawie polskiej od czerwca do września 1863 r. (ok. 153 stron)⁴⁸. Kolejny fragment wcześniejszej korespondencji Palmerstona z Russellem (rękopisy oryginalnych listów z października i grudnia 1860 r. oraz czerwca i lipca 1861 r.) w sprawach polskich oraz listów z czerwca 1862 r. i z okresu od lutego do listopada 1863 r. odnajdujemy w kolejnych poszytach⁴⁹. Archiwum posiada także korespondencję (zawierającą obok listów także memoriały) lorda Russella, tym razem z lordem Johnem Bloomfieldem, ambasadorem brytyjskim w Wiedniu, w sprawie sytuacji w Galicji w okresie powstania styczniowego (od lutego do listopada 1863 r.)⁵⁰. Podobna zaś w charakterze (wyciągi z rękopisów listów, bruliony memoriałów) jest też licząca ok. 40 stron korespondencja Russella z kwietnia 1861 r., marca-maja, lipca i grudnia 1863 r. w sprawach polskich z ambasadą brytyjską w Paryżu (kolejnymi ambasadorami francuskimi w Londynie – hrabią Jeanem-Gilbertem Victorem Fialinem Persignym, hrabią Charlesem Josephem de Flahautem, księciem Godefroyem de la Tour d’Auvergnem oraz baronem Jeanem-Baptistem-Louisem Grosem i in.)⁵¹. Wreszcie mieści się tu też korespondencja lorda Russella z ambasadą brytyjską w Petersburgu (lordem Napierem z kwietnia 1861 r., marca 1862, czerwca-sierpnia i grudnia 1863 r.), baronem Brunnowem (z kwietnia 1861 r.)⁵². To dalece nie wszystkie sygnatury The National Archives, gdzie można znaleźć odniesienia do sprawy polskiej w epoce powstania styczniowego. Ich sporą listę można sporządzić, w wyszukiwarkę w katalogu tego archiwum odpowiednie słowo – np Polska. Stopień opracowania przechowywanych tam rękopisów pozwala na odnalezienie tą drogą nawet pojedynczych listów, w których są choćby nikłe odniesienia do sprawy polskiej. Sam ze względów czasowych wszystkich takich wskazań wyszukiwarki nie byłem w stanie sprawdzić, mam jednak świadomość ich istnienia w dość sporej liczbie. Pomiąłem też niemalże całkowicie epokę wojny krymskiej, eksploatowaną przez innych historyków, ale także reprezentowaną obszernie w zbiorach The National Archives.

⁴⁷ TNA, PRO 30/22/14E.

⁴⁸ TNA, PRO 30/22/14F.

⁴⁹ TNA, PRO 30/22/21 oraz PRO 30/22/22.

⁵⁰ TNA, PRO 30/22/42.

⁵¹ TNA, PRO 30/22/62.

⁵² TNA, PRO 30/22/114.

Bibliografia

Źródła archiwalne

The National Archives

sygnatury:

FO 27/416; FO 27/417; FO 27/423; FO 27/424; FO 27/425; FO 27/426; FO 27/427; FO 27/428; FO 27/429; FO 27/430; FO 27/431; FO 27/432; FO 65/187; FO 65/188; FO 65/190; FO 65/191; FO 65/192; FO 65/193; FO 65/194; FO 65/195; FO 65/196; FO 65/204; FO 65/211; FO 65/325; FO 65/328; FO 65/329; FO 65/330; FO 65/331; FO 65/332; FO 65/237; FO 65/338; FO 65/339; FO 95/8/5; FO 181/84; FO 181/85; FO 181/86; FO 181/87; FO 392/7; FO 417/1; FO 417/2; FO 417/3; FO 417/4; FO 417/5; FO 417/6; FO 417/54; FO 417/55; FO 417/58; FO 425/442; FO 519/45; FO 519/46; FO 881/34; FO 881/177; FO 881/189; FO 881/627; FO 881/749; FO 881/749A; FO 881/1031; FO 881/1141; FO 881/1143; FO 881/1144; FO 881/1147; FO 881/1168; FO 881/1171; FO 881/1172; FO 881/1176; FO 881/1189; FO 881/1261; FO 881/1267; FO 881/1284; FO 881/4169; FO 925/3514; PRO 30/22/1D; PRO 30/22/6A – vol. 6A; PRO 30/22/6B – vol. 6B; PRO 30/22/13B; PRO 30/22/14E; PRO 30/22/14F; PRO 30/22/21; PRO 30/22/22; PRO 30/22/42; PRO 30/22/59; PRO 30/22/62; PRO 30/22/114.

The British Library

sygnatury:

Add. MS. 43246 – Vol. CCVIII (ff. 349); Add. MS 47270; Add. MS 47366; Add. MS 48444; Add. MS 48480; Add. MS 48481; Add. MS 48482; Add. MS. 88906/11/22; Add. MSS 41560; Add. MSS 41561; Add. MSS 41562; Add. MSS 41563; Add. MSS. 89177/2/3.

Opracowania

Żurawski vel Grajewski R.P. (2005), *Pojedynek za kulisami wielkiej dyplomacji. Księżna Dorothea Lieven wobec Polski i Polaków*, Warszawa.

